

LATINISME ÎN TEXTELE DE POPULARIZARE TRADUSE DE PETRU MAIOR

Liliana SOARE
Universitatea din Pitești
lilianasoare2006@yahoo.com

Abstract: In the present paper the author examines the Latinisms excerpted from 5 science popularization texts translated by Petru Maior between 1812 and 1816. The lexemes and phrases are presented in context and are analysed from the perspective of their adaptation to the phonetic and morphologic system of the Romanian language. It is observed that most Latinisms are adapted to Romanian, bearing the affixes specific of Romanian flexion and only a few of them are completely unadapted. Some of them are adapted following the analogical norms proposed by the Transylvanian scholars in their theoretical papers. The approximately 100 Latinisms used by P. Maior are relevant for his orientation towards the occidental culture and for his option regarding the languages seen as a source for the modernization of the Romanian language. The author also presents the Latin terms which have disappeared or are only regionally used in present Romanian.

Keywords: science popularization texts, Latinisms, adaptation, analogical norms, viability

I. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, au apărut, la tipografiile românești din Buda, Viena sau Liov, numeroase texte de popularizare a științei, manuale școlare sau colecții de legi ai căror autori sau traducători nu sunt menționați pe foaia de titlu. Cele mai multe sunt traduceri și adaptări după originale latine, germane sau maghiare, scrieri utilitare circumscrise literaturii de stat, oficiale, cu circulație în toate spațiile culturale ale imperiului. Traducerea acestora era o sarcină care avea să fie dusă la îndeplinire cu ajutorul revizorilor de carte.

Ca cenzor al tipografiei budane, lui Petru Maior îi revine, printre alte obligații de serviciu, și sarcina de a traduce câteva texte de popularizare a științei (din diferite domenii: economie casnică, pomicultură, viticultură, medicină veterinară) pe care nu le semnează ca traducător. Analizând limba acestora, N. A. Ursu conchide că cinci texte nesemnate, și anume: 1. *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Rășpacului și Neschingului, a mai multor învățate și iconomicești soțietăți împreună soț* (Buda, 1812, 171 p.; textul reprezintă primul tratat elementar de pomicultură elaborat în limba română); 2. *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold* (Buda, 1812, 24 p.); 3. *Dissertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tului de cucuruz și de jugastru se face* (Buda, 1813, 28 p.); 4. *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier și Dussieux și întru acest chip scurtată*

de abbatul Ludovic Mitterpaher (Buda, 1813, 109 p., primul nostru tratat elementar de viticultură); 5. *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor* (Buda, 1816, 130 p., cel dintâi text de medicină veterinară în limba română), reprezintă traduceri efectuate de către învățatul Școlii ardelenel¹.

Cu excepția *Învățăturii pentru prăsirea pomilor*, în care autorul utilizează din plin terminologia populară, componenta neologică fiind slab reprezentată, celelalte texte oferă o pondere însemnată a împrumuturilor lexicale. În cadrul acestora, un loc aparte îl ocupă *latinismele*, adaptate sau neadaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române. Formele identice sau apropiate de etimonul latinesc sunt relevante pentru concepțiile autorului privitoare la rolul limbii latine, drept cea mai importantă sursă de înnoire lexicală și la problema adaptării noilor termeni, în sensul racordării lexicului literar românesc la terminologia neologică europeană a vremii.

II. În cele ce urmează, vom prezenta latinismele excerptate din cele cinci texte de popularizare traduse de P. Maior, lexeme, sintagme sau expresii ce apar ca atare ori încadrate în structuri explicative. Un loc special l-am dedicat cuvintelor de origine latină dispărute sau menținute doar în graiuri.

1. Lexeme și sintagme

abomas (< lat. *abomasum* < *ab* + *omasum* „măruntaie de bou”): „Desfăcându-se trupul cel subsit adecă mort, se află mațul cel gros, ce se zice omas, pre dinafară aprins, găngrenos adecă rănit, iară din lontru plin de nutremânt uscat, ars și sfărâmicios, a căruia pelița cea flocoasă numai puțin de se va freca se duce cu balega, așa și mațul ce se zice *abomas* și tot ținutul mațelor se află aprins, beșica cea de fiere mare și cu venin stricat îmflată.” (FDB, 27)

aereu (< lat. *aerius*): „[...] iară totdeauna e stricătoriu pentru acéia că acelui feliu de fluid *aereu* (moliciune, curătorie de aer), carea se naște cu dospirea [...]” (MVV, 56)

afora „afară” (< lat. *ad* + *foras*): „Lângă acéste când, ținând fierberea, au început a se îngroșa, lesne undează și iase *afora*.” (BDZ, 12); „Când se fiarbe mustul jugastrului, nu face multe spume, iară, după ce s-au despumat, nu poftéște multă grije, nici nu dă *afora* niciodată” (BDZ, 22); “[...] ca rădăcinile să nu se vatăme, se pot săpa *afora* și răsădi” (HPP, 54)

vor alăbora (< lat. *laboro*): „[...] carii servitor cu toată grija și veglerea adecă privegherea întru aceia mai vârtos *vor alăbora* adecă vor lucra, se vor nevoi, cât răul contagios să nu se poată mai încolo trage [...]” (FDB, 44)

¹ *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română”, X, nr. 2, 1961, p. 135-143. Pentru alte traduceri inedite ale cărturarului ardelean, v. *idem*, *Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, în „Limba română”, LXI, 2012, nr. 3, p. 413-416.

alcohol (< lat. *alcohol*): „Lucru ales a dospirei e substanța aceea zburătoare, carea, lipsind alt cuvânt, se chiamă spirit de vin; chemicii o numesc *alcohol*”. (MVV, 62)

amigdalul (< lat. *amygdalus*): „Altmintrea, în care pământ va vedea agonisitorul că *amigdalul* comun și piersecul, fără de altuire, face roduri bune [...]” (MVV, 9)

angul rect (< lat. *angulus rectus*): „Noi doao trăbuie să facem: întâi, capacul să-l facem con adevărat, a cărui fund de gura căldărei să se lovească, iară laturile în vârș să se adune *angul rect* [...]” (MVV, 91)

animantul (< lat. *animans, ntis*): „[...] unde ocără (vin, se ivesc, se văd) aceste semne, nu va trăi *animantul* o jumătate de zi [...]” (FDB, 64); „[...] alte *animante* sau vite drept pot veninul cel contagios să-l petreacă la alte cornuted [...]” (FDB, 24); “[...] fug de el toate *animantele* cele sănătoase [...]” (FDB, 104); “[...] îi spânzură *animantului* limba din gură [...]” (FDB, 103)

avérsă „a urî, a avea aversiune față de” (< lat. *aversor*): „Semnele spiței dintâni adevă a ceii ușoară sânt: în câne se vede o melanhonie adevă mânănire, întristăciune, osteneală a trupului, neluare aminte la graiul domnului său, *avérsă* adevă uréște lumina [...]” (FDB, 101); „[...] ochii lui sânt înflăcărăți, de aciia toată plasa de mâncare *avérsă* adevă uréște [...]” (FDB, 102); „mai vârtos *avérsă* apa și lumina.” (FDB, 104)

cannă „trestie” (< lat. *canna*): „[...] untosului zăhar ce e din *cannă* (trestie) aducătoare de zăhar”. (BDZ, 12)

chemicii „chimist” (< lat. *chemicus*): „Lucru ales a dospirei e substanța aceea zburătoare, carea, lipsind alt cuvânt, se chiamă spirit de vin; *chemicii* o numesc *alcohol*”. (MVV, 62)

cinomomul „scorțișoară” (< lat. *cinnamum*): „Din aromate, piperiul, *cinomomul*, coajele de pom aurant ș.c. se laudă”. (MVV, 105)

copia „mulțime, turmă” (< lat. *copia*): „[...] *copia* adevă turma grijei lor odată încredințată, nu numai cu credință să o pască, ci și asupra vătămării aerului în tot chipul să o păzească.” (FDB, 6); „Vitele toate laolaltă ce sânt supt căștiga, adevă grija păstoriului, unii după plasa vitelor le dau desclinite numiri; așa, zic *turmă de oi*, iară *turmă de boi* nu zic. Noi toate le chemăm *copia*, după datina românilor celor preste Dunăre, care cuvânt în sine înseamnă *mulțime*.” (FDB, 21); “[...] că, de nu vom face aceasta, lesne putem, de nu toată *copia*, încă partea cea mai mare să o pierdem [...]” (FDB, 21)

crispă „creață” (< lat. *crispus*): „Se cunoaște în oi din lâna *crispă* adevă creață, schimbarea coloarei adevă a feței lânei spre vânăt [...]” (FDB, 92)

cruderă (< lat. *crudelis, crudeditate*, FDB, 125 < lat. *crudelitas*): „Că prea mare *cruderitate* adevă tirănie ar fi întru acest trist și de pre urmă a vieței moment (cirtă) sau de tot a-l părăsi, sau lui *cruderă* adevă nemilostivă mörte a-i pripi”. (FDB, 125)

curculionii „gărgăriță” (< lat. *curculio, onis*): “Curculionii sau gărgărițele strică ochiurile și abia născută cu rodul mlădița o vétămă”. (MVV, 38)

damne „daună, pagubă” (< lat. *damnum*): „[...] nenumărate esempruri adecă pilde sânt, cum că acest groaznic rău totuș au răsărit și cumplite *damne* adecă pagube au făcut [...]” (FDB, 111)

depende (< lat. *dependere*): „pentru acéia, periclu sau rișchiu adecă primejdia boalei *depende* (atárnă) de la forța adecă puterea ziselor friguri”. (FDB, 74)

a se dimica „a se lupta” (< lat. *dimico*): „Căci câinii, după obicei, mai lung tâmp devăgând adecă îmblând ermii sau pustii pre platei (ulițe) vor căpăta privilegiu *a se dimica* (a se bate, a se mânca cu alți câni [...])”. (FDB, 107)

să nu se dimită „a trimite, a lăsa să plece” (< lat. *demitto, -ere*): „[...] atunci boii sau caii să se dețină adecă să se oprească acasă, să nu se ajungă nici mai mult *să nu se dimită* (sloboadă) la pășune [...]” (FDB, 66)

edisaru „plantă perenă” (< lat. *hedysarum*): „Nicio plantă, alta în locul ceii dezrădăcinate, nu va urma mai întocmit decât *edisaru*, nici alta nu va întrâma mai bine vârtutea locului [...]” (MVV, 12)

elatir „resort în structura teascului” (< lat. *elater*, cf. gr. *ἐλατήρ* „băț cu care se împinge cercul la jocul cu cercul”): „[...] sau cu *elatir* (unealtă întărătoare sau răpezitoare) tare laolaltă apăsate, prin roate cu dinți așa se împreună [...]” (NIS, 6); “[...] cu superpondiu sau cu tare *elatir* se apasă laolaltă și prin roate cu dinți așa se împreună [...]”. (NIS, 21)

ematurație „maturație, coacere” (< lat. *ematuratio*): “[...] pentru acéia trăbuie să placă agonisitoriului că, singură a naturei carea prin *ematurație* scoate apa din struguri, urmare are”. (MVV, 64)

extractivum „extract” (< lat. *extractivum*): „Nu e îndoială că cauza lângorei aceștei e începutul ce se zice *extractivum* (străgătoriu), carele, prin dospire, nu fu ales sau despărțit în începuturile sale”. (MVV, 82)

foabă „groapă” (< lat. *fovea*): „Pentru acéia, judecătorii locurilor, cât vor lua știre despre căne turbat, îndată să facă dispoziții adecă rânduiei, ca cănele acel prin haiduc să se omoară și, împreună cu pielea, la loc delăturat, în afundă *foabă* adecă în groapă cu calce (var nestins) prăsărat să se înhume adecă să se îngroape”. (FDB, 114)

furfură „tărățe” (< lat. *furfur, -uris*): „[...] trei ponți de *furfură* adecă de tărăță fierte”. (FDB, 67)

gumi (< lat. *gummi*): „Alții, în loc de ihtiocollă, pun albușuri de oao, alții lapte, alții *gumi* (miarea mâtei) arabicesc [...]”. (MVV, 77)

ihthiocolla „ihticol, clei de pește folosit la limpezirea vinurilor” (< lat. *ichthyocolla*): „Întru întrăbuițarea cea de toate zilele e *ihthiocolla* (clei fiert din péște)”. (MVV, 76)

imbric „țiglă, olan” (< lat. *imbrex, icis*): “[...] grija buței numai de abia sau cu frunză de viță-de-vie sau cu *imbric* să o acoperi”. (MVV, 72)

încremânt (< lat. *incrementum*): „[...] planta mai priiméște încă *încremânt* (creștere, adaugere) [...]” (BDZ, 5)

se înduperă (MVV, 88 < lat. *indupero*): v. infra, *mur*
se întumesc „a se inflama” (< lat. *intumesco*, -ere): „[...] picioarele calului, mai ales cele din apoi, *se întumesc* adecă se gânfă, se fac mai grele”. (FDB, 87)

lineă (< lat. *linea*; cf. și it. *linea*): „[...] să se descrie *lineă* oablă [...]”. (MVV, 18)

lora (< lat. *lorum*): „Despre vinul ce se toarnă preste boabe și despre *lora* (cighir)” (MVV, 107); „*Lora* adecă cighiriul e licoare cu dospirea vinaței, ce e de apă săturată născut”. (MVV, 108)

massă (< lat. *massa*): „În vrême de șapte, mai mult de opt luni se întoarce în *massă* asemenea mierii ceii bătrâne” (BDZ, 11); „Mai cu samă toată *massa* se preface în cristale.” (BDZ, 24); „Fiindcă vinul se face cu dospirea, în tot chipul se cuvine a avea grije ca acéia în toată *massa* mustului și în fieștecare parte a lui asemenea să se facă [...]” (MVV, 52)

matră „mamă” (< lat. *mater*, *tris*): „Spre acel sfârșit o sută de pinte de oțet foarte bun, până la undare fiert, toarnă în *matră* sau mamă”. (MVV, 102)

morb (< lat. *morbis*): „[...] care *morb* sau boală mai de multe ori în 24 ori se termină adecă se sfârșește [...]” (FDB, 81); „[...] la oi deseori vine acest *morb*” (FDB, 92); “Iară de se va adauge *morb* adecă boala și simptomele ei [...]” (FDB, 68)

morboasă (< lat. *morbosus*): „Aftele sau răniturile limbei trăbuie să se socotească numai ca simptome adecă schimbări fără cumpăt sau depunerea, descărcarea materiei ceii *morboasă* adecă a morbului sau a boalei la zisele părți”. (FDB, 74)

mordac „mușcător” (< lat. *mordax*, -cis): „[...] fiind în statul violenței, adecă silniciei, se face nehodinit, *mordac* adecă mușcătoriu și mânios”. (FDB, 110)

moturi „mișcări” (< lat. *motus*): „După acéia, să se ferească de căldură necumpătată, de necumpătate *moturi* (mișcări) ale trupului și ale inimei [...]” (FDB, 123)

munde (< lat. *munde*): „Staurile lor să fie *munde* adecă curate [...]” (FDB, 64); “Altminre, să se țină porcii în cocine *munde* adecă curățite [...]” (FDB, 85)

mur „zid, perete” (< lat. *murus*): „[...] și, de se așază brunele materii la fund, să se mâne la marginea vasului, carea, fiindcă *se înduperă* (razimă) pe *mur*, mai puțin e încălzită” (MVV, 88); „*Murii* adecă păreții cei de piatră să se radă, iară trocile, scândurile și vasele, care cu bale și cu mucii au fost spurcate, cu de-adinsul să se spéle și să se uște” (FDB, 53); „[...] *murii* sau păreții cei de piatră mânjiți a se rade, apoi a se albi”. (FDB, 91)

năviții (g. *corăbii* < lat. *navigium*): „[...] lângă apă pre carea îmblă *năviții* (corăbii)”. (HPP, 50)

ocură „apărea” (< lat. *occurro*): „[...] unde *ocură* (vin, se ivesc, se ved) aceste semne, nu va trăi animantul o jumătate de zi [...]” (FDB, 64)

odorat (*odorate*, *odorați* < lat. *odorus*): „Carele vrea să facă vin drept generos, dară plăcut și *odorat*, acel să țină cumpăt întru îngroșarea mustului

[...]” (MVV, 64); „[...] răsfugărilor celor *odorate* adecă mirositoare”. (MVV, 56); “, [...] vapori *odorați* de la licoare [...]” (MVV, 61)

odorează (< lat. *odoror*): „o parte ale acelor ca o spumă verde ce amar *odorează* (amiroasă) iase de asupra”. (NIS, 10)

omas „cheag, stomacul glandular propriu-zis al rumegătoarelor” (< lat. *omasum*): „Boala de vite stă în friguri ascuțite necurmate, pierzătoare, cu aprinderea mațului ce se zice *omas* și cu uscarea hranei ce iaste într-însul”. (FDB, 23)

opoarte „trebuie, se cuvine” (< lat. *oportet, -ere*): „[...] totuș, cu toată cautela și cu dragoste frățească acest nefericit trăbuie ajutat și la acéia mai vârtos *opoarte* (trăbuie) a se lua aminte, ca să nu poată vătămă pe alt om” (FDB, 125); „[...] pardositura ei asemenea *opoarte* bine a se curăți [...]” (FDB, 126)

periclu (< lat. *periculum*): „pentru acéia *periclu* sau rișchiu adecă primejdia boalei [...]” (FDB, 74)

police (< lat. *pollex*): „[...] ci și cu sape așa de adânc să-l scurme, cât pământul, bine mișcat, ca la trei *police* și mai mult sub capetul plantei, ce are de a se depune, să zacă” (MVV, 10); „Dacă un iuger de 1600 de stânjini carele cu depărtare de optsprezece *police*, în șir oblu, cu grăunțe de cucuruz des va fi sădit [...]” (BDZ, 15)

primorilor „cei frunțași, de rang” (< lat. *primoris*): „Oricine care va ascunde vită cornută din loc cu prepus sosită și nu va face de știre *primorilor* (celor de frunte sau întâiu) ai locului să se pedepesească de judecători [...]” (FDB, 29)

producturile (< lat. *productus*): „Iară ca cu prepus se pot avea toate acéle care vin din loc contagios, oamenii și vitele și *producturile* (rodurile) vitelor, precum sânt cărnurile, peile ș.c.”. (FDB, 39)

promove (< lat. *promoveo, -ere*): „Foarte bună preservative sau apărare asupra gangrenoasei înflamație a splinei iaste sarea de piatră (sal petrae) pentru că *promove* (mișcă) îmbălegarea, putrezirei îi răsistă, adecă îi stă în coantră [...]” (FDB, 65)

rastru „greblă” (*rastri, răstruțe* < lat. *rastrum*): „Pietrile și rădăcinile céle de margini le scot afară dintr-însul ca se curăță pământul și pre urmă îl aseamănă cu *rastru* (grebla).” (HPP, 64); „Cum au încetat în teasc de a da must, cu *rastri* (greble) să se răsfire [...]” (MVV, 97); „Spre curățirea burienilor întră șiruri poți să te întrebuițezi cu *răstruțe* (grebluțe) [...]” (HPP; 77)

să-i rămoavă „a îndepărta” (< lat. *removeo, -ere*): „Pentru acéia, fieștecărui se comândă ca câinii săi cei fără folos *să-i rămoavă* adecă să-i lipsească de la sine, să-i lapede, altminte prin județ va fi strimtorat a face acéia”. (FDB, 106)

să se răpurge „a se curăța” (< lat. *repurgo*): „Ca acéle de balegă *să se răpurge* adecă să se curăță [...]” (FDB, 53); „Staurile lor *să se răpurge* adecă să se curăță și să se aștearnă cu paie proaspete [...]” (FDB, 109)

recremânturi „gunoi” (< lat. *recrementum*): „[...] să se deșerte căldarea de céle rămase *recremânturi* (stercuri).” (MVV, 89)

regulară (< lat. *regularis*): „Și acéia iaste, că întru acest se véde *regulară* formația cristalelor, după trei luni luând început și cu atât mai mare crescând, cu cât sirupul mai vârtos se învechése.” (BDZ, 11)

remnul „regn” (< lat. *regnum*): „Aceasta se întâmplă și în *remnul* (împărăția) sadurilor de care se țin lémnele.” (HPP, 14)

remot „îndepărtat” (< lat. *remotus*): „[...] îndată acea vită să se ducă la ospital, carele trăbuie să fie făcut afară de sat la loc *remot*, adecă depărtat [...]” (FDB, 32); “[...] apoi, uscându-se în loc *remot*, adecă depărtat de stauri, [...]” (FDB, 46)

sapor „gust” (< lat. *sapor, oris*): „Mustul carele e de treabă trăbuie să fie cu *sapor* dulce și plăcut [...]” (NIS, 7); „[...] mustăreața ei cea dulce de la partea mai din jos a cotorului începând a se dospî, se înacrește și pre urmă tot *saporul* sau gustul și-l pierde.” (NIS, 4); „[...] și *saporul* lor cel dulce cu gustarea să-l ispitești” (NIS, 6); „[...] e mestecată cu *sapor* sau gust mai mult, mai puțin mirositoriu a iarbă” (BDZ, 5); „Mustul cu creță curățit se face deplin sclipicios și dă dulce și plăcut *sapor* [...]” (BDZ, 11); „[...] din strugurii care sânt mai cu dulce *sapor* cu dospirea se fierbe vin mai generos.” (MVV, 58)

sârbéște „servi” (*sârbesc* < lat. *servio*): „Și seceta cea călduroasă numai spre acéia *sârbéște* (slujéște) ca poamele mai bine să se coacă [...]” (HPP, 4); „Florile céle bărbătușe nu sânt spre acéia ca să dea poame, numai spre prăsirea muierușelor *sârbesc*.” (HPP, 33); „[...] ochiurile lemnului sălbatic céle de asupra *sârbesc* (slujesc) spre îndreptarea umezelei”. (HPP, 120)

scopură „stâncă, piatră” (< lat. *scopulus*; *scopuros* < lat. *scopulosus*): „Dacă întru răsădirea lémnelor, numai ici-colea dai de *scopură*, de la acéia poți să te depărtezi; iară, dacă pentru rândul cel frumos tocmai de-asupra unei *scopure* ca aceasta e de lipsă, să vină lemnul [...]” (HPP, 41); „În pământul cel țălinos groapa mai puțin se sapă de patru picioare de largă și de trei picioare de afundă în pământul cel *scopuros* și crud năsipos [...]” (HPP, 132)

shoala „pepinieră” (< lat. *schola*): „[...] în *shoala* creșterii de lemne pot să rămână mai lungă vréme [...]” (HPP, 63); „[...] lemnuțele care sânt din niște sâmburi ca aceștea mai curând cresc; precum în *shoala* lémnelor și de acolo se poate lua aminte, pentru că lemnuțele céle sălbaticé în doi ani nu cresc atâta pre cât cresc céle înmugurite [...]” (HPP, 67)

slifură „sulf, pucioasă” (< lat. *sulfur, sulphur*): „[...] a se afuma cu *slifură* (piatră pucioasă); „[...] arzând pétecele céle unse cu slifură în bute, slifura ce decură în fund, cu gustul și cu mirosul său spurcă vinul”. (MVV, 77)

spise „gros” (< lat. *spissus*): „Se vede în vită o tristăciune, láncezeală, apetita depusă, rumegarea încetată, iară din gură le cură bale, care dintru întâni sânt subțiri, apoi *spise* adecă groase [...]” (FDB, 73)

subsire „moarte” (< lat. *subsido, -ere*): „[...] pentru că aceasta vitele fără de acéia slabe mai tare încă le va slăbi și mai mare năcaz și cu aceasta mai curând *subsire* adecă moarte le va aduce.” (FDB, 50)

summa (< lat. *summa*): „Ci din *summa* aceasta, socotind cumpănirea frunzelor [...] vor rămânea ponți 224000 de tului [...]”. (BDZ, 8)

superfață (calc după lat. *superficies*): „[...] s-au fost detras din *superfață* adecă din fața pământului” (MVV, 19); „După puține zile, *superfața* sirupului se vede acoperită cu scoarță de cristal [...]”. (BDZ, 24)

superpondiu (< lat. *super* + *pondus*): „Prea întocmit spre acest lucru e teascul cel făcut cu doao cilindre (suluri), care, cu împotivnică mișcare, se învârtesc, întru carele adecă doao cilindre din lemn tare făcute și cu *superpondiu* (greutate de asupra)” (NIS, 6); „Teasc de a stoarce mustăreața tulleilor de cucuruz prea-ntocmit iaste mășina întru carea doao cilindre, din care unul e deasupra celuilalt, din lemn tare făcute, cu *superpondiu* sau cu tare elatir se apasă laolaltă [...]”. (NIS, 21)

tâmpărăământ (< lat. *temperamentum*): „[...] al căldurei *tâmpărăământ* mai mult ajută”. (MVV, 6)

tepidă „călduță” (< lat. *tepidē*): „[...] pleaga (rana) în toate zilele cu apă *tepidă* adecă călduță să se spēle, după acéia să se stropească cu apă vegeto-minerală”. (FDB, 69)

terminul (< lat. *termin*, *-inis*): „*Terminul* adecă capetul sau sfârșitul boalei curând au târziu e moarte ne-ncungiurată”. (FDB, 88); “Această spiță a boalei drept e ușoară, ci e trist *terminul* adecă capetul sau sfârșitul ei [...]” (FDB, 101)

triangulu ecvicruru „triunghi isoscel” (< lat. *triangulus equicrurus*): „[...] ci malleoli așa să se așeze ca fieștecarele din rândul al doile, cu doi din rândul cel dintâiu, să facă *triangulu ecvicruru*” (MVV, 18); „[...] via totuși să-și țină forma cea vechie de *triangulu ecvicruru*”. (MVV, 44)

să se trucide (*să trucizi* < lat. *trucido*): „[...] mai bine va fi înferma adecă bolnava vită pentru teama sau frica gangrenei ce va se urme, *să se trucide* adecă să se junghie [...]” (FDB, 80); „Iară de va fi un câne mușcat de altul turbat, cea mai sigură adecă fără primejdie mijlocire are fi de loc *să-l trucizi* adecă să-l omori [...]”. (FDB, 112)

trucidarea „uciderea” (< lat. *trucidatio*): „Altmintrea, în locul contagios, ori se va împlini *trucidarea* sau uciderea contagioasei vită ceii dintâi, ori nu se va împlini”. (FDB, 41)

văcelindu-se „a se mișca” (< lat. *vacillo*): „[...] îi spânzură animantului limba din gură, îi cură balele, pre toți ce stau lângă dânsul sau îi ies înainte îi mușcă, cu capul plecat și urechile dăbălăzate *văcelindu-se*, adecă într-o parte și într-alta dându-se împlă.” (FDB, 103)

vinată „tescovină” (< lat. *vinaceum*): „Ci, fiindcă dintr-un must ca acel, drept plăcut, dară fără față și cu greu de a se ținea, vin iase, adăugând la must, carea mai bine se va vedea a se cuveni, mai mare sau mai mică măsură de *vinată* (hoaspe cu codițele) luată din teasc, se pot împiedeca smintelele vinului” (MVV, 53); „Turnând vinul, pelița și *vinata* (sâmburii cei de struguri laolaltă și hoaspele) are încă mult vin.” (MVV, 69); „[...] din *vinată* (hoaspe de struguri) [...]” (MVV, 96); „[...] must din *vinată* (din hoaspe) [...]”. (MVV, 109)

vineturilor „vie” (< lat. *vinetum*): „[...] întru aceea de la libella apei nălțime, cât să nu o atingă groși den apă răsfugați, ci subțiați și cu atmosfera laolaltă închegați vapori (abur) esemplurile, adecă pildele *vineturilor* (locurilor celor de vin [...])”. (MVV, 7)

vivirădăcină „planta cu rădăcină, butaș” (calc după lat. *viviradix, icis*): „Malleolul, carele se crește în vișerie (vitiario) adecă în locul unde se plântă vișele după ce au făcut rădăcini, se chiamă *vivirădăcină*” (MVV, 12); „Via se depune, adecă să sădește sau cu *vivirădăcini* sau cu malleoli (ciocănele)” (MVV, 12).

voluta „a se tăvăli” (< lat. *voluto*): „(porcii) [...] ne-ncetat caută locuri băltoase unde să se poată *voluta* (tăvăli) în tină.” (FDB, 82)

2. Glose în care apar termeni sau sintagme latinești

acid salis (năcreală de sare) (FDB, 50), **apele cele stăminoase** (*ftagnosae*) adecă stătătoare (MVV, 7), **cânțime** (*quantitas*) (BDZ, 18), **dosa**, latinește „*dosis*” (FDB, 47), **fluierile** (*tubuli*) (BDZ, 20), **înfuse** (*infusa*) (FDB, 67), **în licoare** (*in liquorem*) (BDZ, 14), **în massă** (*massa*) (BDZ, 16), **lihod** (*liquidus*) (BDZ, 16), **linsătură de gumi de Arabia** (*mucilago*) (FDB, 69), **Lues Omasi**, adecă boala mașului celui cărnos (FDB, 22), **sarea de piatră** (*sal petrae*) (FDB, 65), **sare lișivă** (*alcali vegetabile*) (MVV, 71), **scocurile** (*canaliculi*) (BDZ, 20), **superfață** (*superficies*) (BDZ, 23), **vișerie** (*vitiario*) (MVV, 12), **zăhar lihod** (*sacharum liquidum*) (BDZ, 24), **zăhar Cand sau cristalin** (*sacharo Cando*) (BDZ, 25).

3. Rețetele din FDB redactate în latină

În *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor* apar șapte rețete pentru vindecarea diverselor afecțiuni ale animalelor. Acestea sunt redactate în latină și, prin intermediul lui *adecă*, sunt traduse în limba română. Conform structurii deja stereotipe, observate și în textele medicale anterioare anului 1700, rețetele conțin simboluri, formule ale medicamentelor și cantitățile ingredientelor:

„Asupra boalei de vite în chip preservativ adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire, ca să nu ajungă pre vite acea boală rea, de veterinari se comândă adecă se încredințează: *Rc. Pulvis rad. Angelicæ unc. jj. Sapon. unc. jjj. Sal comm. unc. j. Misceantur hæc in leni calore cum s. q. mel. Et aquæ in formam electuarii.* Să iai pulbere de rădăcină de anghelica, uncii doao. De săpon, uncii trei. De sare comună adecă de casă, uncie una. Să le amesteci acéste laolaltă la căldură lină cu miare de ajuns și cu apă în forma lictariului”. (FDB, 46-47)

„[...] să se ungă afele cu următorul leac: *Rc. Pulv. Absynthii rutæ, scordii aa unc. jj. Spiritus salis acidi drach. jj. Mellis com. q.s.* Adecă: cu pulbere de pelin, de rută și de scordiu, din toate câte doao uncii; din lamura sarei acră, drahme doao și din miare comună cât e de lipsă sau de ajuns, ca să faci dintru acéste pulberi unsoare.” (FDB, 75)

„De sânt afele limbei găngrenoase, acéstă unsoare să întrebuițezi: *Rc. Pulv. Cascariillæ, salicis gentianæ, aa unc. jj. Camphor, drach. j. Ungventi ægyptiaci, mel rosarum aa q.s. F. linimentum.* Adecă: să iai din pulbere de cascarila și de salce gențiana, dintr-amândoao câte doao uncii;

de camfor, o drahmă, adecă un cheting; de unsoare de Eghipt, precum și de miare de ruje, dintr-amândoa atâta cât e de lipsă, spre acéia ca din toate acéste să faci unsoare și cu acéia să se ungă gângrenoasele afte.” (FDB, 75-76)

„[...] se comândă pentru leac de împrășchiare următoarea pastă de lut: *Rc. Argillæ libr. VI. Cui admisce Aceti fortis vini lib. j. Lytargirii unc. jii. Aquæ comm. q. s. ad consistentiam pastæ.* Adecă: să iai șese ponți de lut și să-l mesteci cu un pont de oțet tare de vin, cu trei uncii de oțet de litargiriu, adecă de oțet de spumă de argint; să iai lângă aceste atâta apă comună cât e lipsă, ca dintru acele să faci pastă adecă aluat, cu care să încrustezi adecă să ungi sau să alipești înflătele picioare ale vitei și aprinsele unghii.” (FDB, 79-80)

„[...] să se întrebuințeze acest următoriu leac: *Rc. Vanillæ scrup. j. Tere cum Sachari albi drachm. jj in pulverem, cui adde Pulv. Cascarillæ unc. semis Mel unc. j. Fiant exinde pilulæ 6.* Adecă: să iai un scrupul de vanilă, să o pisezi cu doao drahme de zăhar alb, făcând-o pulbere, căria să-i adaugi o jumătate de uncie de pulbere de cascarilă și o uncie de miere. Fă dintru aceste șese pilule și dă fieștecăria oaie câte una, iară celor mai tinere numai jumătate de dosă.” (FDB, 96-97)

„Pre din afară să se încredințeze următoarea unsoare: *Rc. Pulv. sem. Sabadillæ. Aethiopsis mineralis aa unc. Sem. Butiri recentis unc. jii. F. linimentum.* Adecă: să iai din pulbere de savadilă și din mineral de Etiop câte o jumătate de uncie, de unt proaspăt, trei uncii și fă dintru aceste unsoare. Cu această unsoare părțile cele răioase, desfăcând lâna, până atunci să le ungi, până când de tot va peri râia.” (FDB, 97-98);

„[...] pentru apărare sau scutire, precum și pentru doftorie sau vindecare, următoriu leac mai vârtos îl comândă: *Rc. Merc. vivi libr. I. Thereb. venet. lib. semis. Olei Thereb. q. s. Tere in mortario marmoreo usque perfectam mercur extinctionem.* Adecă: să iai un pont de argint-viu, o jumătate de pont de terpentin de Veneția, apoi oleu de terpentin cât va fi de lipsă, să le pisezi laolaltă într-un mortariu (mojar) de marmure până când se va stinge de tot argintul-viu.” (FDB, 98-99)

4. Expresii și cuvinte latinești redat tale-qual

În textele cercetate mai apar termeni latinești pe care cărturarul ardelean îi preia *tale-qual* din textul-sursă: „[...] trei plase de must fiert desclinea: *passum, defrutum și sapa*”. (MVV, 56); „Nu mă îndoiesc că [...] eu aș fi dobândit zăhar foarte alb și foarte curat, carele se chiamă *formatum* sau *conicum vulgare*” (BDZ, 17); „Carea întâmplându-se, în vase lătii sau, dacă vrem de tot a-l curăți, în forme de lut zahari conici *vulgaris* se toarnă” (BDZ, 24); „[...] asupra vârtutei acidelor *vegetabili* [...]” (MVV, 87). Ne întâmpină și citate din Virgiliu: „Să ne vină în minte acéia a lui Virgilie: *...Denique apertos Bacchus amat colles.* Adecă *Deșchise vinul vrea coline*” (MVV, 8) ori Cicero, acesta din urmă foarte interesant, întrucât traducerea este elaborată inițial cu litere latine conform principiului etimologic, iar după aceea cu slove chirilice: „*Notatio naturæ et animadversio peperit*

artem. Semnare a naturii și luare a minții nascu mǎestria. Sǎmnarea naturii și luarea-aminte nascu mǎestria. Cicero” (BDZ, 2).

5. Termeni din latinǎ dipǎruți sau pǎstrați doar în graiuri

agru „ogor” (g. *pǎmânt de arat*, NIS, 5, MVV, 12, g. *pǎmânt* < lat. *agger, eris*); **arinǎ** „nisip” (FDB, 119, HPP, 41, *arinos*, FDB, 45, BDZ, 6, HPP, 41, 61 < lat. *arena*); **sǎ se astruce** „a înmormînta” (FDB, 40 < lat. **astruicare* < *astruere*); **cǎtinel** „încet, lin, domol” (FDB, 64, 104, HPP, 102, *câtinel*, MVV, 72, HPP, 158 < lat. **cautelinus*); **cǎtușele** „pisicǎ” (g. *mǎțele*, HPP, 149 < lat. *catta* + *-ușǎ*) **chiarǎ** (*licoare* ~, BDZ, 14, *semne chiare*, FDB, 117 < lat. *clarus, -a, -um*), **cuniul** (HPP, 99, *cuniului*, HPP, 98 < lat. *cuneus*: „*Cuniul* nu trǎbuie sǎ fie mai lung de un dǎget [...]”; „[...] nuiaua cea de altuit trǎbuie ascuțitǎ în forma *cuniului* (icului), ca forma *cuniului* sǎ se poatǎ bǎga în despicǎturǎ”; **curechi** (FDB, 122 < lat. *coliculus*), **custǎ** „a trǎi, a dura” (FDB, 59, *custa*, HPP, 12, 121, *sǎ custe*, FDB, 87, *custarea*, HPP, 12, *custului*, MVV, 13 < lat. *constare*: „mare parte a oilor fǎrǎ de vǎrsat *custǎ* toatǎ viața”; „Fǎrǎ rǎdǎcinǎ, niciuna nu poate *custa*.”; „poate mult *sǎ custe*”; „[...] notrețul cel de lipsǎ spre *custarea* lemnului din pǎmânt sǎ-l sugǎ”; „Malleolul sǎ se ia din vițǎ ce e cu plinǎ vǎrtute, carea n-au trecut încǎ preste jumǎtate vârsta *custului* ei”); **farmec** (g. *otravǎ*, HPP, 44 < lat. *pharmacum*), **faurii** „fierar” (NIS, 14 < lat. *faber, bri*), **fǎrina** (FDB, 43 < lat. *farina*), **junepriu** „ienupǎr, brǎdișor” (FDB, 61 < lat. *juniperus*), **a se la** „a se spǎla” (FDB, 51, 54, 74 < lat. *lavo, -are*), **lard** „slǎninǎ” (FDB, 93 < lat. *lardum*: „puștelele curînd se încǎlǎezǎ și se prefac crustǎ adecǎ scoarțǎ sau piele de *lard*”, *lardicǎ*, FDB, 93: “pielea se acopere cu scoarțǎ *lardicǎ*”), **malleol** „mlǎdițǎ sǎditǎ, butaș” (MVV, 12 < lat. *malleolus*), **moare** „zeamǎ acrǎ de varzǎ” (FDB, 122 < lat. *muria*), **morsicat** „mursecat, mușcat” (FDB, 124, *morsicatǎ*, FDB, 118 < lat. *morsicare*), **muriatric** „clorhidric” (*gaz acid* ~, MVV, 85 < lat. *muria*), **op** „trebuie, este necesar” (FDB, 10, 38, 106, HPP, 27, 144 < lat. *opus [est]*); **rostrile** „cioc” (HPP, 155 < lat. *rostrum*: „[...] ciocǎnitoarele [...] cu *rostrile* cele ascuțite pǎnǎ atuncea taie lemnul [...]”); **rumpe** (HPP, 81, 101, 105, 112, 123, 163 < lat. *rumpo, ere*), **vipt** (HPP, 73, 155, *viptul*, HPP, 151 < lat. *victus*: „Iarǎ sǎmǎnțǎ de *vipt* (grǎu, cucuruz ș.c.) sǎ nu semeni întrǎ șiruri [...]”; „grǎunțe de *vipt*”; „Unde s-au încuibat tare, acolo *viptul*, iarba și lemnul pieru sau se betejește”).

III. În ceea ce privește *adaptarea noilor termeni*, remarcǎm prezența variantelor grafice cu consoane geminate: *cannǎ*, *ihitiocola*, *malleol*, *massǎ*, *summǎ*. Lexemele complet neadaptate sunt slab reprezentate: *extractivum*, *gumi*, *ihitiocola*, *lora*. Majoritatea împrumuturilor poartǎ afixele specifice flexiunii limbii române, așadar adaptarea lor se realizeazǎ prin atașarea mǎrcilor flexionare românești: *animantului*, *cinomomul*, *curculionii*, *moturi*, *murii*, *producturile*, *saporul*, *terminul* etc. Pe lîngǎ neologismele cǎrora li se aplicǎ reguli moderne de adaptare foneticǎ, existǎ și variantele analogice, termeni cǎrora cǎrturarul, în virtutea modelului teoretic de asimilare a împrumuturilor propus în lucrǎri programatice, le aplicǎ legi fonetice de tip latin, suferite de cuvintele moștenite:

- a aton > ă, prin analogie cu termenii vechi moșteniți din latină sau împrumuturi vechi din alte limbi: *alăbora*, *năviții*, *văcelindu-se*.

- e + n + consoană > î (inclusiv în sufixul *-ment*)²: *încremânt*, *recremânturi*, *tâmpărământ*.

- in- > în-: *încremânt*, *se îndupără*, *se întumesc*³.

- l intervocalic > r: *cruderă*, *cruderitate*, *scopură*, *scopuros*.

- v > b: *foabă*, *sârbi*.

- gn > mn: *remnul*.

- re > ră- prin analogie cu tratamentul lui *re-* în cuvintele latinești moștenite (*răpune*, *răposa*): *să se răpurge*.

IV. Cele aproximativ 100 de latinisme excerptate din cele cinci texte traduse de cărturarul ardelean sunt relevante pentru orientarea occidentală a autorului (în sensul unei atitudini culturale asumate de a înscrie limba română în direcția modernizării lexicale) și pentru opțiunea sa privitoare la sursele de înnoire lexicală. Numărul ridicat al acestora demonstrează că scopul principal al învățatului ardelean este îmbogățirea lexicului literar românesc și constituirea unui vocabular literar cult, prin alinierea la terminologia neologică a limbilor de cultură europene, într-o epocă în care se punea stringent problema formării terminologiei științifice în limba română. Multe latinisme utilizate de către P. Maior, adaptate sau neadaptate sistemului limbii române, fac parte din clasa termenilor latini împrumutați (direct ori mijlocit) și în alte limbi europene, cum ar fi engleza: *vor alăbora* (en. *labor*), *alcool* (en. *alcohol*), *cinomomul* (en. *cinnamon*), *crispă* (en. *crisp*), *damne* (en. *damage*), *ihitiocola* (en. *ichthyocolla*), *mordac* (en. *mordacious*), *ocură* (en. *occur*), *odorat* (en. *odorous*), *producturile* (en. *product*), *promove* (v. en. *move*), *să-i rămoavă* (en. *remove*), *regulară* (en. *regular*), *remot* (en. *remote*), *sapor* (en. *savor*), *spise* (en. *spissated*), *tepidă* (en. *tepid*), *terminul* (en. *terminus*) etc. Alți termeni reprezintă împrumuturi personale ale învățatului ardelean: *lora*, *scopură*, *trucidare*, *văcelindu-se* etc. Foarte interesați, din perspectiva existenței lor în graiuri în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, sunt termenii de origine latină care nu s-au menținut în limba română actuală ori cunosc doar o utilizare regională.

Izvoare

BDZ = *Dissertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tului de cucuruz și de jugastru se face*, Buda, 1813.

FDB = *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor*, Buda, 1816.

HPP = *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Rășpacului și Neschingului, a mai multor învățate și*

² Prin analogie cu elementele latine moștenite, în care *-entum* > *-înt*.

³ Fenomenul s-ar putea datora și unei analogii între *-in* și prefixul vechi *-în*.

- iconomicești soțietăți împreună soț, Buda, 1812.*
- MVV = *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier și Dussieux și întru acest chip scurtată de abbatul Ludovic Mitterpaher, Buda, 1813.*
- NIS = *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold, Buda, 1812.*